

Cilt 8, Sayı 16, Aralık 2020

Makale Adı /Article Name

KÜLTÜREL İHTİYAÇLAR VE
TEPKİLER BAĞLAMINDA
MALINOWSKI'NİN İŞLEV TEORİSİNE
GÖRE SİİRT MENKİBELERİNİN
İNCELENMESİ*

A STUDY ON SİİRT
HAGIOGRAPHIES ACCORDING TO
MALINOWSKI'S FUNCTIONAL
THEORY IN THE CONTEXT OF
CULTURAL NEEDS AND REACTIONS

Yazar

Erdem AKIN

Arş. Gör., Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk
Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, erdemakin19@gmail.com, Orcid Id.: 0000-0002-8833-
3410.

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 30.10.2020

Kabul Tarihi: 07.12.2020

Yayın Tarihi: 30.12.2020

Kaynak Gösterme

Akın, Erdem (2020). Kültürel ihtiyaçlar ve tepkiler bağlamında malinowski'nin işlev
teorisine göre siirt menkıbelerinin incelenmesi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Enstitüsü Dergisi, 8 (16), s. 334-355

* Bu çalışma 17 – 20 Nisan 2017 tarihleri arasında Malaga'da düzenlenen "II. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi" adlı sempozyumda sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

Öz

Türk kültür oluşumunun temel yapı taşlarından olan efsaneler, kutsal bir açıklamayı bünyesinde barındıran ve bir inanış ögesini aktaran, Türk inanç tarihi kadar eski, kökleşmiş milli hazinelerdir. Efsaneler, Türk inanç değerlerinin günümüze taşınması açısından sözlü aktarım unsuru olarak büyük bir ihtiyacı karşılamaktadırlar. Menkıbelerin öznesi kutsal şahsiyetlerdir ve evliyaların hayat hikayesini etrafında gelişir. Menkıbeler, odağına “veli kerametleri”ni alması yönüyle efsanelerden ayrılır. Menkıbelerde veli etrafında şekillenen olayların ve veliler tarafından sergilenen kerametlerin kültürel ihtiyaçlar ve tepkileri kapsayacak şekilde gerçekleştiği görülür. Halk anlatılarının işlevlerinin çözümlenmesinin toplumun kültürel devamlılığına, inanç anlatılarının çözümlenmesinin ise inanç kültürünün sürekliliğine katkısı olacağı açıktır.

Bu çalışmada, Siirt yöresinden derlenen yaklaşık doksan kadar Siirt menkıbesi, Bronislaw Kaspar Malinowski ve Reginald Radcliffe Brown'un geliştirdiği kültürel ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara verilen tepkiler bağlamında işlevsel teori çerçevesinde, yedi kültürel cevaba göre incelenmiştir. Kültürel cevaplar belirlenirken, bilimsel araştırma yöntemlerinden biri olan dokümantasyon analizi tekniği kullanılmıştır. İnceleme sonucunda, Siirt menkıbelerinde ağırlıklı olarak, büyüme toplumsal ihtiyacına toplumun kültürel tepkisi olan eğitimin işlendiği görülür. Menkıbelerin doğası gereği “Hareket-Faaliyetler”, “Kültürel Değerler” ve “Eğitim” maddeleri Siirt menkıbelerinde yoğun olarak yer alır. Bu maddeler dışında Siirt menkıbelerinde kişilik problemlerine verilen tepkilerin yoğun olması dikkat çeker.

Anahtar kelimeler: Menkıbe, İşlev Teorisi, İnanç, Siirt, Anlatı

Abstract

Legends, one of the basic building blocks of the formation of the Turkish culture. They are deep-rooted national treasures that contain a sacred explanation, convey an element of belief, and are as old as Turkish faith history. They meet a great need as a verbal transmission element in terms of carrying Turkish belief values to today. The subject of hagiographies are sacred personalities and develop around the life story of saints. Hagiographies differ from legends in that they focus on "saint's miracles". In hagiographies, it is seen that the events shaped around the saints and the miracles exhibited by the saints take place in a way that includes cultural needs and reactions. It is obvious that analyzing the functions of folk narratives will contribute to the cultural continuity of the society, and the analysis of belief narratives will contribute to the continuity of belief culture..

In this study, approximately ninety Siirt hagiographies compiled from the Siirt region were examined in the context of functional theory within the context of cultural needs and responses developed by Bronislaw Kaspar Malinowski and Reginald Radcliffe Brown, according to seven cultural responses. While determining cultural responses, one of the scientific research methods, the documentation analysis technique was used. As a result of the analysis, it is seen that in Siirt hagiographies, education, which is the cultural response of the society to the social need for growth, is predominant. Due to the nature of hagiographies, it is seen that the elements of "Movement-Activities", "Cultural Values" and "Education" are heavily involved in Siirt hagiographies. Apart from these elements, it is noteworthy that the reactions to personality problems in Siirt hagiographies are intense.

Keywords: Hagiography, Functional Theory, Belief, Siirt, Narrative

Giriş

Her toplum, kendi kültürü içerisinde işlediği ve bir verim olarak ortaya çıkan sözlü ürünlere sahiptir. Türk sözlü kültür oluşumunun temel yapı taşlarından olan efsaneler, Türk inanç tarihi kadar eski, kökleşmiş milli hazinelerdir. Efsaneler, sözlü gelenek içerisinde inanışları, motifleri, kültleri içeren inancın ön planda olduğu anonim halk edebiyatı ürünlerindedir. Dolayısıyla efsaneler, Türk inanç değerlerinin günümüze taşınması açısından sözlü aktarım unsuru olarak önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır.

Efsane terimi üzerine çeşitli tanımlar yapıldığı görülmektedir. Sakaoğlu, efsane teriminin Farsçadan dilimize girdiğini vurgulayarak Batı dillerinde yaygın olarak “Legend” şeklinde kullanıldığını vurgular (1980: 4). Efsane terimi üzerine ilk tanımları yapan Grimm kardeşler, efsanelerin “gerçek ya da gerçek dışı belirli bir kişi, olay ya da yer hakkında anlatılan ve inanılan anlatımlar” olduğunu aktarır (Jason, 1971: 134). Şükrü Elçin ise, efsaneyi insanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında gelişen, zamanla inanç, adet, anane ve törenlerin oluşumunda, az çok rolü olan bir çeşit masallar şeklinde tanımlar (2004: 314).

Efsanenin alt türü olan menkıbelerin ise öznesi kutsal şahsiyetlerdir ve odağına “veli kerametleri”ni alması noktasında efsanelerden ayrılır. Köprülü, velilerin halkın muhayyilesinde kuvvetli izler bırakan şahsiyet olduğunu vurgulayarak bu şahıslar hakkında aktarılan menkıbelerin inandırıcılık özelliğine bürünerek gerek yaşarken gerek öldükten sonra yüzyıllar boyunca anlatıla anlatıla genişleyip büyüdüğünü aktarır (1976: 27).

Övülecek iş anlamını karşılayan menkıbelerde, velinin kerametlerine odaklanılarak velinin yaşam hikayesi dinleyiciye aktarılır. Hacim olarak oldukça küçük olan bu anlatılarda keramet motiflerinin yoğun olduğu görülür. Yoğun olarak görülen keramet motiflerine tayy-i mekân, tayy-i zaman, ölünün diriltilmesi, göğe yükselme, üçlerle, yedilerle, kırklarla¹ görüşme örnek verilebilir. Halkın belleğinde ve muhayyilesinde yüzyıllar boyu canlılığını koruyan bu keramet motifleri ile halkın menkıbelere olan bağlılığı kuvvetlenir.

“Allah’ın sevgili kulları” ya da “Allah dostları” olarak bilinen evliyaların mesajlarla ve kerametlerle harmanlanmış hayat hikayelerinin sözlü gelenek içerisinde sık sık anlatılması bir anlamda evliyanın övülmesiyle ilişkilidir. Menkıbelerde aktarılan mesajlar, inançla harmanlanmış şekilde yer alır. Dolayısıyla menkıbelerde aktarılan olaylardaki şahıs, nesne, zaman ve mekan kadrosu kutsalın bir tezahürüne karşılık gelir.

Türk Dil Kurumu tarafından “Bir nesne veya kimsenin gördüğü iş, iş görme yetisi, görev, fonksiyon” şeklinde tanımlanan işlev sözcüğü, Malinowski’nin ortaya attığı teoride, “ancak bir ihtiyacın içinde olan insanların iş birliği yaptıkları, zanaatsal ürünleri kullandıkları ve malları tükettikleri bir etkinlikte karşılanması” anlamında kullanılmıştır (Çobanoğlu, 2015: 271).

Malinowski’nin işlev teorisinin dışında Bascom’un a) eğlendirme, hoşça vakit geçirme b) sosyal değerleri, inanışları ve sosyal kurumları destekleme c)

¹ Kırkların kült oluşması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akın, 2020a.

eğitim, yani kültürün bir kuşaktan ötekine aktarılmasını sağlama d) sosyal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir emniyet supabı görevi yapma şeklinde dört maddeden oluşan işlev sıralaması yine halkbiliminde sıkça uygulanan bir diğer teoridir (Bascom, 1954: 333-349). İlhan Başgöz, Bascom'un işlev sıralamasına protesto işlevini eklemiştir. Petr Bogatrev'in kostüm işlevlerini sıraladığı çalışma ise maddi kültür ürünlerinin işlevlerinin belirlenmesi konusunda dikkat çekici bir çalışmadır (Çobanoğlu, 2015: 267-271).

Halk anlatılarının işlevlerini belirlemek, hangi yönde bir ihtiyacı karşıladığının ya da hangi değerlerin aktarımında kilit rol üstlendiğinin belirlenmesi açısından önemlidir. Bu açıdan Malinowski'nin işlev teorisi günümüzde halk edebiyatı ürünlerini tahlil etmede yaygın olarak kullanılan teorilerden biri olmuştur (Çobanoğlu, 2015:267).² İnanç anlatılarından menkıbelerde veli etrafında şekillenen olayların kültürel ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara verilen tepkileri kapsayacak şekilde gerçekleştiği görülür. Dolayısıyla menkıbeleri işlevlerini ortaya çıkaracak şekilde bir inceleme konusu yapmak halkbilimi çalışmaları içerisinde önemli durmaktadır.

Kültürün her alanında olduğu gibi inanç anlatı geleneğinde oluşan kültür de ihtiyaçları ve bunlara verilen tepkileri bünyesinde barındırır. Kültürel ihtiyaçlara verilen tepkilerle halkbilimi sınırları içerisindeki çeşitli unsurlarla ilişkiler kurulması, inanç anlatı geleneğinin işlevselliği çözümlenmek açısından dikkate değerdir. Menkıbe, sosyal norm ilişkisinde anlatılarda yer alan sosyal normların değişmezlik derecelerine bağlı olarak çeşitlendiği görülür. Bütün norm çeşitlerinin temel işlevi sosyal yaşamı düzenlemek olduğu için menkıbelerde yer alan sosyal normların değişmezlik derecesi arttıkça toplumun menkıbeye olan bağlılığının da artıp daha genel geçer kuralları düzenler (Akın, 2017: 50).

Günay, menkıbelerin işlevleriyle ilgili olarak menkıbelerin halkın kendi düşüncesi, mantığı, inancı ve hayal gücüne göre birtakım kanıtlara başvurmasının bir göstergesi olduğunu vurgular. Ayrıca menkıbelerin, kerametlerin ve ziyaret yerlerinin olağanüstü kutsal güçlerle donandıkları noktasında halkı ikna ve inandırmaya yarayan ve böylece onların kutsallaşıp meşrulaşmasını sağlayan vasıtalar olduğuna değinir (2003: 14).

Bu çalışmada Siirt'te derlenen menkıbeler,³ Malinowski'nin kültürel- ihtiyaçlar ve tepkiler bağlamında sıraladığı işlevler açısından kapsamlı bir analize tutulduğunda aşağıdaki şekilde çeşitlendiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, çalışmanın malzemesini oluşturan doksan kadar Siirt menkıbesi incelendiğinde yedi kültürel ihtiyaç ve bunlara verilen tepkilerin tamamının yer aldığı görülür. Malinowski'nin belirlediği kültürel ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçlara verilen tepkiler, bazen keramet motifi olarak bazen de olay içerisinde ana unsur olarak menkıbelerde yer alır. Siirt menkıbeleri, işlevsel teori bağlamında kültürel ihtiyaçlar ve verilen tepkiler çerçevesinde incelendiğinde menkıbelerin zengin bir çeşitlilik ve kültürel değer sunduğu görülmektedir.

1. Metabolizma – Beslenme Sistemleri

² Menkıbeler üzerine başta işlevsel teori olmak üzere bağlam merkezli gerçekleştirilen güncel çalışmalar için bk. Çek, 2017; Arslan, vd., 2018; Balıkcı, 2019; Akın, 2020b; Tüncer, 2020.

³ Çalışmaya kaynaklık eden menkıbeler; Eryeşil'in (2001), Arslan'ın (2006), Karakaş'ın (2014) çalışmalarından ve 218K187 kodlu Tübitak projesi kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmalarından elde edilmiştir.

Metabolizma ve onun kültürel cevabı olan beslenme sistemleri canlılığın devamı için en temel ihtiyaçtır. Malinowski'nin ihtiyaçlar teorisinin hemen başında yer alan beslenme sistemleri; besin üretme (tarım alet ve makinaları), besin sağlanması, besin dağıtımı, besin alınması, besin alma âletleri (çatal, kaşık vs...), elde edilen besinlerin depolanıp korunması, besin alma mekanı (sofra,masa,ev,kantin,otel vs...), besin özümsemesi, besin sindirmesi, sistemin kontrolü şeklinde alt başlıklara ayrılır.

Yemek kültürü bir ortaklığın ifadesi olarak gelenek göreneklerin en görünür olduğu alanlardan birisidir. Besin sağlanması, besin dağıtımı, besin alınması, besin alma âletleri bu kültürü oluşturan başlıklardır. Yemek kültürü, yiyeceğin etrafında bir grup oluşturur ve grup üyelerine çeşitli roller yükler. Üyeler bu roller doğrultusunda grup içerisinde belirlenmiş ve yemek etrafında şekillenmiş sosyal normlara da uyarak tutum ve davranışlarını yönlendirir. Kutsal mekanlar ve veliler çevresinde şekillenen yemek kültüründe ise yiyeceğe temas etmiş kutsalın veya kutsalın bir tezahürü olmuş yiyeceğin üretimi, dağıtımı, paylaşımı söz konusudur.

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi'ne göre temel basamakta yer alan gıda ihtiyacı, fizyolojik bir ihtiyaç olduğundan karşılanmadığı takdirde bireyler çeşitli arayışlar içinde olacağı için toplumdaki huzur ve güven duygusu zedelenir. Dolayısıyla bu gibi kriz dönemlerinde evliyaların kerametlerini sergileyerek besini var ettikleri, mevsimi olmayan besini yenilenebilir kıldıkları, besini çoğalttıkları vb. görülür. Siirt menkıbelerinde beslenme sistemleriyle ilgili unsurların yoğun olması dikkat çekmektedir.

Şeyh Mücahit hakkında anlatılan menkıbede; şeyh, mevsimi dışında bir besini üreterek gelen konuklara dağıtır. Mevsimi dışında yiyecek dağıtımı menkıbelerde yaygın biçimde yer alan keramet motiflerindedir.

Âlimler, kalplerimizde birer niyet tualım, eğer Şeyh Mücahit, gerçek bir evliya ise bizim kalbimizden geçeni bilir ve ona göre davranır, eğer değilse biz de onun gerçek bir veli olmadığını anlamış oluruz, derler. Bunun için Müslüman kılığına girmiş bir papazı da yanlarına alarak Şeyh Mücahit'in yanına giderler. Şeyh Mücahit, gelen konuklar arasından birinin mevsim kış olmasına rağmen kalbinden üzüm yeme- ği geçirdiğini anlar ve hizmetçisi Delo'yu bağa üzüm toplamaya gönderir. Konuklar, üzümü yerler. Delo da her tarafın karla kaplı olduğu bir günde bağda üzüm görünce onlardan birini de kendisi için ayırır. Misafirler gittikten sonra tekrar bağa gider, ancak bağda üzüm adına hiçbir şey bulamaz (Arslan 2006: 98).

Seyit Hafız hakkında anlatılan menkıbede besinin dağıtımı yine mevsimi olmayan bir dönemde gerçekleştirilerek keramet sergilenir.

Eğer seyit; bizi et, pilav, içli köfte ve üzümle ağırlarsa onun keramet ehli olduğuna inanırız" diyerek bir kış günü, seyidin evine gelirler. Misafirler, kalplerinden geçirdikleri ile ağırlanınca seyidin keramet sahibi olduğuna inanırlar. Seyit Hafız'a ait menkıbe, konuklara ikram edilen üzümün Hafız'ın hizmetinde bulunan biri tarafından bağdan getirildiğini de vurgular. "Bir komutan, Şeyh'ül Hazin'in oğlu Şeyh Şerafettin'i tutuklamakla görevlidir. Onun yanındaki Siirtli bir asker ise Şeyh Şerafettin'in büyük bir âlim olduğunu söyleyerek tutuklama olayını engellemek ister. Bunun üzerine komutan, "Bahsettiğin şeyh, gerçekten keramet sahibi ise onu tutuklamaya gittiğimiz vakit bizi, bu kış günü bal ve üzümle ağırlasın" der; şeyh, eğer bunu başarabilirse onu tutuklamaktan vazgeçeceğine söz verir. Komutan ve asker şeyhin yanına giderler. Şeyh, komutanın canının bal ve üzüm çektiğini söyleyerek onlara bal ve üzüm ikramında 129. Bu olay üzerine komutan da şeyhe tabi olur (Karakas, 2014: 144).

Besin dağıtım maddesine ise “Şeyh Şerafettin” menkıbesinde ikramda bulunma ile değinilmiştir.

Bir komutan, Şeyhü'l Hazin'in oğlu Şeyh Şerafettin'i tutuklamakla görevlidir. Onun yanındaki Siirtli bir asker ise Şeyh Şerafettin'in büyük bir âlim olduğunu söyleyerek tutuklama olayını engellemek ister. Bunun üzerine komutan, 'Bahsettiğin şeyh, gerçekten keramet sahibi ise onu tutuklamaya gittiğimiz vakit bizi, bu kış günü bal ve üzümle ağırlasın!' der. Şeyh, eğer bunu yaparsa onu tutuklamaktan vazgeçeceğine söz verir. Komut--n ve asker, şeyhin yanına gider. Şeyh, komutanın canının bal ve üzüm çektiğini söyleyerek onlara bal ve üzüm ikramında bulunur. Bu olay üzerine komutan da şeyhe tabi olur (Karakaş, 2014: 144).

2. Üreme – Akrabalık

İnsanlar varlığını devam ettirebilmek amacıyla üremek, dolayısıyla kan ve evlilik bağıyla toplumsal hayatta I. ve II. derece akrabalık ilişkileri oluşturmaktadır. Malinowski, bir kültürün yaşayabilme şartını anne ve babalığın hukuksal olarak temellendirilmiş olmasına bağlamaktadır (1992: 111). Bir eş seçimiyle başlayan akrabalık ilişkileri, toplum hayatındaki bağlar aracılığıyla yoğun sosyal ilişkilerin olduğu bir yapıdır. Düzenlenmiş bu ilişkiler sonucunda kişiler birbirlerini daha iyi tanıyarak onaylanan ve onaylanmayan davranışlarının nitelikleri hakkında bilgi sahibi olurlar.

Akrabalık olgusu, kişilere roller ve sorumluluklar yükleyerek toplumsal ve/veya ikili ilişkilerde belirleyici niteliktedir. Belirli mekanlar ve faaliyetler içerisinde tutum ve davranışları düzenleyen akrabalık olgusunun bir otorite olduğu görülmektedir. Bu bağlamda toplumun manevi değerlerinin izlerini taşıyan menkıbeler, diğer halk edebiyatı ürünleriyle karşılaştırıldığında hacim olarak sınırlı olmasına rağmen sosyal ilişkilerin yoğun olması ve akrabalık olgusuna vurgu yapması sebebiyle aile kurumunun Türk kültürü içerisindeki önemine dikkat çekmektedir.⁴ Menkıbelerde velinin, sosyal konumuna bağlı olarak sosyal ilişkilerin standartını kurallarıyla birlikte betimlediği görülür.

İncelenen menkıbelerde akrabalık ilişkilerinin yüceltilen bir değer olduğu dikkat çeker. I. derece akrabalıktan baba-oğul ilişkisini merkezine alan “Şeyh Hasan” adlı menkıbede babasının keramet gücünü yitirmiş olduğu Şeyh Hasan'a malum olur. Babasının diğer şeyhler yanında zor durumda kalmasını istemeyen Şeyh Hasan babasının yerine sınava girmek ister. Sınavda kerametini sergileyerek babasını zor durumdan kurtarır (Karakaş, 2014:134). Böylece zor duruma düşüldüğünde aile bağları neticesinde yardıma koşularak bir anlamda akraba olmanın gereği yerine getirilmiş olur.

Siirt menkıbelerinde aile kavramı bir değer olarak baba, anne, çocuk dışında akraba ve hısımların da dahil olduğu geniş aileyi ifade eder. Dolayısıyla Amine Hacıyo 2” menkıbesinde, çekirdek ailenin dışında diğer akrabaların güven anlayışının dışındaki hal ve hareketleri ulu şahsiyet tarafından onur kırıcı olarak algılanarak yaptırımlara çarptırılır. Böylece menkıbede aile içerisindeki güven duygusuna vurgu yapılır.

Amine Hacıyo'nun aylarca devam eden ibadeti kocasının ve ailesinin şüphelerine neden olur. Her iki aile, onu takip etmeye karar verir. Bir gece Amine

⁴ Türk Mitolojisinde ve efsanelerde aile için bk. Seyidoğlu, 1992.

Hacıyo, ibadet etmek için yine aynı akarsuyun yanına gider. Bu sırada kendi ailesi akarsuyun bir kıyısında, kocasının ailesi diğer kıyısında onu izlemektedir. Kadın, namazını bitirip selam verdiği sırada sağına bakıp kendi ailesini, soluna bakıp kocasının ailesini görür. Kadın durumu anlar, çok üzülür ve şunları söyler: ‘Ya rabbi! Babam tarafındakilerin hepsi kalpten gitsinler, kocam tarafının da soyları hiçbir zaman çoğalmasın, iki olsun üç olmasın, üç olsun dört olmasın’ der (Karakaş, 2014:119-120).

Aktarılan olay, menkıbelerdeki aile anlayışı hakkında ipuçları vermektedir. Ayrıca aile bireylerinin yükümlülüklerini ifade etmektedir. Ailenin toplumun temel yapı taşı olduğu düşüncesine paralel olarak menkıbelerde, akrabalık ilişkileri yüceltilen bir değer olarak karşımızda durması, aile kurumuna verilen önemin de bir ifadesidir. Bu bölüm özelinde menkıbeler, aile içerisindeki ilişkilerin halkın belleğinde nasıl olması gerektiğini ifade eden sözlü kültür ürünleridir.

3. Bedensel Rahatlık – Konut

Bedensel rahatlık ihtiyacına karşın konut inşa ederek barınaklardan, kapalı ve korunaklı mekanlardan yararlanılarak kültürel tepki geliştirilir. İnsanlık ilk önce mağaralar ve ağaç kovuklarından inşa ettikleri konutlarına girmişlerdir. Bu konutlar dış tehditlere (hava muhalefetleri, hayvanlar vb.) karşı koruma sağlarken fizyolojik olarak vücut sıcaklığını dengede tutmaya yardımcı olmuştur.

İnanç anlatılarından menkıbelerde bir keramet motifi olarak konutun tamamının ya da bir bölümünün inşa edildiği görülür. Bu keramet motifi, bazen bir setin yapımı bazen de bir konutun tamamen yıkımı şeklinde kendini gösterir. Konutun yıkımında bedensel rahatlık ortadan kalkacağı için bu başlık altında ele alınabilir. Bu maddenin alt başlıkları şunlardır: Konut – barınma, giysi – örtünme, su kullanma – temizlik, ısınma – ateş.

“Şeyh Muhammet ve Kara Ev” adlı menkıbede keramet göstererek manevi gücünü kanıtlayan Şeyh Muhammet, ağalardan kendisine ev yapmalarını ister. Burada ev yapmalarını istemesi ve sonrasında yörede bu evin sıkça ziyaret edilen bir mekan haline gelmesi, söz konusu evin bedensel rahatlık kültürel ihtiyacını karşıladığı gibi manevi bir ihtiyaca yönelik işleve sahip olduğunu da göstermektedir.

Şeyh Muhammet Kasımlı köyünün ağasının çobanlığını yapmaktadır. Bir gün karşı köyden bir grup sürüden koyun çalmaya çalışır. Şeyh Muhammet keramet sergileyerek hırsızlığı gerçekleşmesine engel olur. Ağalar, Şeyh Muhammet’in keramet ehli biri olduklarını anlayarak ne istediği sorarlar. Şeyh Muhammet bir odasında hiç pencere olmayan bir ev yapmalarını ister (Karakaş, 2014:138-139).

“Hesta kaplıcası 2” adlı menkıbede iman eden, halkıyla beraber Müslüman olan ve Hz. Süleyman ile evlenen Belkıs kaybolan sarayı için üzülmemektedir. Bunu fark eden Hz. Süleyman, onun için eşsiz bir saray yaptırır (Karakaş, 2014:123). Bu menkıbede ise konutun kaybolması ve yeniden inşası kültürel rahatlık ihtiyacına karşı verilen tepkilere örnektir.

4. Güvenlik – Koruma

Koruma çeşitli tehlikelere karşı kişinin güvende hissedebilmek adına biyolojik varlığını ve kültürünü devam ettirebilmek amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetleri ifade eder. Güvenlik ihtiyacına karşı geliştirilen koruma tepkisinde kişinin dış tehditlere karşı kendisini ve kültürünü savunduğu görülür. Malinowski, biyolojik ve kültürel korunma tepkilerinde alınan önlemlerin öngörü sonucunda gerçekleştiğine değinir (1992: 115). Veliler, manevi şahsiyetlerine bağlı olarak gerek

kültürel gerek biyolojik potansiyel tehlikeleri öngörerek uyarıcı rolünde olan karizmatik şahsiyetlerdir. Öngörülen bu tehlikeler velilerin yaşam hikayelerinin aktarıldığı menkıbelerde sıkça işlenir.

Malinowski koruma örgütlenmesinin kurumlar içerisinde cisimlendiğini vurgular (1992: 115). Din kurumu içerisinde şekillenen koruma örgütlenmesinde evliyaların manevi gücünün esas olduğu görülmektedir. Ulu şahsiyetler olarak bilinen velilerin yaşam hikayelerini ve kerametlerini aktaran menkıbelerde, korumanın niteliği ve niceliği halk belleğindeki canlılığına bağlı olarak yörede yaşamaya devam ederler. Veli, evliya, pir, dede, baba olarak bilinen dini şahsiyetlerinin menkıbelerinin anlatımı bir anlamda onların övülme işlevini yerine getirir. Bu menkıbeler evliyaların türbelerine yapılacak ziyaretleri de canlı tutar. Kişiler söz konusu ziyaretleri gerçekleştirerek bu kişilerin “yüzü⁵ suyu hürmetine” dualarını edip dileklerini dilerler. Daha çok eşik olarak bilinen kriz dönemlerinde yoğunlaşan ziyaretler, türbenin profiline de bağlı olarak halk hekimliği uygulamaları amacıyla da ziyaret edilebilir. “Korunma” ihtiyacı bu ziyaretler gerçekleştirilirken önemli motivasyonlardandır. Yöre halkı hastalık, bela, musibet vb. sosyal hayat içerisinde karşılaşılabileceği türlü problem karşısında korunma ihtiyacıyla ziyaretlerini gerçekleştirirler.

Siirt menkıbelerinde söz konusu korunma ihtiyacını örnekleyecek birçok menkıbe örneği vardır. Esasında sıkıntılar karşısında dualar etmek ve ziyaret yerlerinde ritüeller gerçekleştirerek evliyalar aracılığıyla Allah'tan koruma beklemek menkıbe türünün doğası gereği incelemeye konu edinilen bütün Siirt menkıbelerinin merkezinde yer alır. Dahası sadece belli problemler karşısında koruma sağlayacağı düşünülen ziyaret yerleri vardır. Bu düşünceyi çoğu zaman inanç anlatısı olarak bir menkıbe destekler.

“Amine Hacıyo 3” adlı menkıbede güvenlik ihtiyacına karşı koruma tepkisi bir bebek üzerinden aktarılır.

Amine Hacıyo, hacca gitmeye karar verir; ancak çocuğunu kime teslim edeceğini bilemez. Sonunda çocuğuna en iyi Yüce Rabbi'nin sahip çıkacağına kanaat getirir. Tevekkül ederek çocuğunu bir dağa teslim eder. Bir ceylan, dağda tek başına kalan yavruyu emzirir ve bir anne gibi ona bakar. Dağın yamaçlarından esen rüzgâr, çocuğun salıncağını sallar. Hacdan dönen kadın, çocuğuna kavuşur. Anne ve çocuğu ölüncüye dek o dağda yaşarlar (Karakaş, 2014:134).

Menkıbede koruma tepkisinin varlığı, veliyenin Allah katında belli bir dereceye sahip olmasıyla gerçekleşmiştir. Bir diğer Siirt menkıbesinde dinsel-büyüsel bir ritüelin gerçekleştirildiği görülür. Muhammed-i Ali menkıbesinde, İmam Ali sonradan Müslüman olan bir kadınla evlenir. Kadın hamile kaldıktan bir süre sonra İmam Ali savaşa gitmek zorunda kalır. Kadın, İmam Ali'yi korumak amacıyla kol muskası yapar (Karakaş, 125-126).

Daha önce bahsettiğimiz üzere koruma tepkisi bütün menkıbelerin odak merkezindedir. Bu başlıkta çalışmanın hacmi de düşünülerek sadece birkaç örneğe yer verilmiştir. Söz konusu maddeye Şeyh Halef, Veysel Karani hakkında anlatılan menkıbeler de örnek olarak gösterilebilir.

5. Hareket – Faaliyetler

⁵ Yüzün simgeselliği, toplumsal anlamı ve kutsallığı hakkında bk. Breton, 2018.

Malinowski, faaliyetlerin araç olduğunu vurgulayarak başka ihtiyaçların doyurulmasında temel etken olduğunu ifade eder. Kurum olarak betimlenen faaliyetlerin ise bizzat amaç olarak düzenlenip örgütlendiğini vurgular (1992: 116). Bu bağlamda ritüeli belli bir amaç için düzenlenip örgütlendirilmiş davranışlar olarak tanımladığımızda birçok ritüele kaynaklık eden menkıbelerin söz konusu faaliyetlerin canlı kalması ve sonraki kuşaklara aktarılmasındaki önemli rolü dikkat çeker.

İş, oluş, kılışı ifade eden tutum ve davranış örüntüleri, fizyolojik olarak hareket ihtiyacı sonucunda şekillenmiş birtakım faaliyetlere karşılık gelir. Menkıbelerin yapısı gereği menkıbelerde yer alan en önemli faaliyet, keramet göstermek veya kerametler karşısında gösterilen tepkilerdir. Veli, olay örgüsü gereği söz konusu kişiyi müşkül duruma sokarak veya müşkül durumdan kurtararak velayet sahibi olduğunu ve velayetinin derecesini göstermiş olur. Dolayısıyla keramet motifinin bir hareket ihtiyacı sonucu gerçekleştirildiği görülür. Velinin velayetine inanılmaması, şahsına, takipçilerine veya türbesine saygısızlık yapılması ve buna benzer çeşitli durumlar sonucu sergilenen kerametler, halk anlatılarında önemli bir motif olarak yer alırken inanç kültüründe hareket ihtiyacına karşı sunulan örüntülerdir.

Menkıbeler bütüncül olarak ele alındığında hareket kültürel ihtiyacına karşı verilen faaliyetler kültürel tepkisinin bütün Siirt menkıbelerinde yer aldığı görülür. Çünkü fiziksel ve/veya manevi zorluklar karşısında evliyalardan koruma beklemek, onların manevi şahsiyetlerinden istifade etmek, bereket ve feyz alma düşüncesinde olmak menkıbelerin temelinde yatan motivasyonlardır. Bu duygu ve düşünceyle çeşitli inanışlar halk arasında yaşamaya, menkıbeler canlılığını korumaya devam ederken ritüeller de gerçekleştirilmeye devam edilir.

6. Büyüme – Eğitim

Sosyal yaşamın hayati bir dönemi olan büyüme sürecinde kişi, ruhsal ve fiziksel yönden çok yönlü bir değişikliğe uğrar. Yaşadığı fiziki ve sosyal çevreye daha iyi uyum sağlayabilmek için gelişir, şekillenir. Malinowski, sembolik bilgilerin temeli, bilimsel bakışın ilk unsurları, töreye otoriteye ve ahlaka değer biçme gibi eğitimin çeşitli alanlarının aile içinde öğrenildiğine değinir (1992: 117). Aile kurumunun yanı sıra ekonomi, din vb. kurumlarla büyüme bir süreklilik olarak devam eder.

Büyüme, yaşamının türlü yönlerini kapsayan bir keşfetme, değişme ve değiştirme sürecidir. Bu süreçte bireyin uyum sorunları yaşamaması adına kültürel donatılarla hazırbulunuşluğu geliştirme hedeflenir. Büyüme sürecinde kişi gelenekten beslenerek modern yaşam değerlerinin bir kısmını içselleştirip kabullenir, bir kısmına savaş açar, bir kısmına da süreli geçiş imkanı verir (İnneci, 2004: 133). Kişinin yaşadığı bu kapsamlı değişim ve dönüşüm süreci büyüme olarak ifade edilir.

6.1. Eğitim

Halka yön vermek ve nesilleri çağın şartlarına hazırlamanın yolu eğitimden geçer. Eğitim faaliyetleri sonucunda, genç kuşaklar toplumun istikametini kültürel değerleri benimseyerek ve bu değerleri günün şartlarına güncelleyerek belirler. Bu doğrultuda kültürel değerler, eğitimin temel dinamikleri ve yapı taşlarıdır. Eğitim sosyal hayatın bütün yönlerine etki eden bir süreç olarak bu bölümün önemli alt başlıklarındandır. Malinowski kesintisiz eğitim sürecinin değişkenlerini yedi alt başlığa ayırarak maddelendirmiştir. Bunlar; kültürel değerler, kişilik problemleri,

toplumdaki hiyerarşi, toplu halde yaşamanın gerekleri, haram ve helal duygusu, adalet duygusu ve sosyal yaşamın gerekleri maddeleridir. Gerçekleştirilen içerik incelemesi sonucu eğitim kültürel tepkisinin her bir alt maddesine Siirt menkıbelerinden örnekler verilmiştir.

Eğitim, kültürlenme sürecinin ve kültür ürünlerinin gelecek kuşaklar tarafından benimsenmesi amacıyla gerçekleştirilen bir dizi faaliyetleri içerir. Dolayısıyla eğitim, dil ve kültür üzerine bilişsel faaliyetlerde bulunma, sembolik anlamlarının çözümlenmesi, kültürel değerlerin işlenmesi ve aktarılması süreçlerinden meydana gelir. Kültürün öğretilmesinde ve sürdürülmesinde kullanılan eğitim tarzı, kültürel ihtiyaçlara karşı verilen tepkilerin standartını belirler. Böylelikle düzenli ve örgütlü bir toplum yapısı gerçekleştirilebilir.

Menkıbeler, kültürel değerlerin, dinî-manevi bilgi birikiminin aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Ulu şahsiyetin bereketinden, feyzinden, manevi şahsiyetinden yararlanma amacıyla onun yoluna girip öğretilerini benimseme noktasında menkıbeler, önemli bir kaynak ve halk arasında canlılığını koruyan anlatılardır. “Kişilik Problemleri” maddesinde evliyanın takipçilerine yapılan saygısızlıklara evliyanın bizzat manevi birikimiyle karşılık vermesi, takipçilerinin belli bir eğitim sonrasında evliyanın yolundan gitmesinin bir sonucu olarak gerçekleşir. Dolayısıyla mürşit-şakirt ilişkisini anlatan her menkıbe, bir anlamda eğitim kültürel tepkisini içerisinde barındırır. Bunun dışında, menkıbelerde evliyanın hayatı çerçevesinde aktarılan mesajlar ve bu mesajların dinleyicilerde oluşturduğu etki yine eğitim kapsamına alınabilir.

6.2. Kültürel Değerler

Veliler bulunduğu toplumun kültürel değerlerini yaşayan, yaşatan ve gerekli gördüğü yerde müdahalelerle değiştirip dönüştüren ulu şahsiyetlerdir. Velilerin kerametlerinin ve yaşam hikayelerinin aktarıldığı menkıbelerde, doğal olarak kültürel değerlerin de aktarıldığı görülür. Söz konusu değerler, yüz yıllar içerisinde halkın belleğinde yaşayıp, özümsemiş kristalize olmuş unsurlardır. Dolayısıyla söz konusu değerler, insanın her türlü gereksinimine karşın donandığı ve donattığı bütün unsurları ifade eder.

Menkıbeler, bünyesinde barındırdığı kültürel değerlerle kişilerin davranış ve tutumlarını değiştirme eğilimindedir. Sözlü gelenek içerisinde şekillenerek inanç kültürünün önemli bir aktarıcısı olmalarından dolayı kültür içerisinde yoğrularak halka ait birçok değeri bünyesinde barındırır. Söz konusu değerler, kültürel kodlar halinde menkıbelere işlenerek halk felsefesinde “değerli” görülen ve yaşamın her alanına yayılan kültürel unsurlar, menkıbelerde de öz halinde yer alır. Yaygın kabulle kültürü doğaya karşın donatılan her şey olarak kabul ettiğimizde menkıbelerde yer alan bütün kültürel değerlerin burada verilmesi mümkün görülmemektedir. Dolayısıyla başlık altında sadece örneklem olacak kadarını vermenin uygun olacağını düşünüyoruz.

Misafirperverlik ve hediyeleşme Türk kültüründe iki önemli kültürel değerdir. Hediye ve hediyeleşme karşılık beklemeden değer verilen kişiye sunulan eşyaları veya yiyecekleri ifade eder. Özellikle misafir ağırlarken ikramlarda bulunmak, ekonomik duruma göre hediyeler sunmak, Türk kültür ekolojisinde değer verilen normlardandır. Özdemir, hediyeleşme geleneğinin sosyal yaşamı meydana getiren ve ayakta tutan bir sistem olduğunu ifade eder (2008: 468).

“Şeyh Şerafettin” menkıbesinde ikramda bulunma kültürel değeri komutan ile şeyh arasında gerçekleşen bir dizi olay sonucunda aktarılır.

Komutan, ‘Bahsettiğin şeyh, gerçekten keramet sahibi ise onu tutuklamaya gittiğimiz vakit bizi, bu kış günü bal ve üzümle ağırlasın!’ der. Şeyh, eğer bunu yaparsa onu tutuklamaktan vazgeçeceğine söz verir. Komutan ve asker, şeyhin yanına gider. Şeyh, komutanın canının bal ve üzüm çektiğini söyleyerek onlara bal ve üzüm ikramında bulunur. Bu olay üzerine komutan da şeyhe tabi olur (Karakaş, 2014:134).

Yardımseverlik; adalet, dürüstlük, namus vb. değerler gibi menkıbelerde öne çıkarılan değerlerdendir. Söz konusu değerlerin inanç anlatılarında sıkça işlendiği görülmektedir. Dolayısıyla bu değerlerin gelecek kuşaklara aktarımında menkıbeler büyük bir işlevi karşılamaktadır. Menkıbeler her ne kadar odağına kutsal kişiyi alsada velinin sadece kerametlerine yer vermek yerine her türlü halini konu edinir. Örneğin velinin yardımseverliğini, cihat yapmasını vb. konu edinen menkıbelerin keramet motifine yer vermediği görülür (Pehlivan, 2009: 91).

“Gusir Gölü Efsanesi ve Hızır” menkıbesinde Hızır’ın yalnız fakir bir kadına yiyecek yardımı yapması anlatılır.

Eruh’un Ormanardı köyüne giden ve kapı kapı dolaşan Hızır, bir yerde misafir olarak kalmak ister, ancak onu hiç kimse kabul etmez. Yalnız fakir bir kadın, ona kapısını açar. Hızır, kadından yiyecek bir şeyler ister. Ancak o, tencerede çocukları için kaydattığı taştan başka hiçbir şeyi olmadığını söyler. Hızır, kadına tencerede pişen şeyi istediğini söyler. Kadın, tencerenin kapağını açtığında taşların nohuda dönüştüğünü görür. Hızır, kadına çocuğunu yanına alıp bu köyü terk etmesini ister (Karakaş, 2014:134).

Yardımseverlik değeri, “Hesta Kaplıcası 3” adlı menkıbede Hz. Süleyman’ın hasta bir adamı sırtında taşıması aracılığıyla aktarılır. “Amine Hacıyo 3” adlı menkıbede emanet bilinci, bir annenin tevekkül ederek çocuğunu bir dağa emanet etmesi şeklinde gerçekleşir.

Menkıbelerin kültürel değerlerin aktarılmasındaki rolü, evliyaların barındırdığı olumlu kişilik modelleriyle doğrudan ilgilidir. Evliya menkıbe içerisindeki olay örgüsünün merkezinde yer alarak olayları belirler ve menkıbe kahramanlarını etkiler. Geleneksel yapıya karşı gelen olumsuz kişilik modellerine cezalar vererek kültürel değerlerin aktarılmasına yardımcı olur. Cezalar caydırıcı nitelik sergilerken kültürel değerlere uygun davranış ve tutumlar pekiştirilir.

6.3. Kişilik Problemleri

Menkıbelerde, kültürel sürekliliğin korunumu adına toplumsal kontrolün mesajlarla gerçekleştirildiği görülür. Kültürel değerlere karşı olumsuz kişilik modellerine sahip karakterler, çeşitli kişilik problemlerini temsil ederler. Menkıbelerin olumsuz karakterlerin başlarına gelen musibetler aracılığıyla kişilik problemlerini ortadan kaldırma ve sapma davranışından uzaklaştırma gayesi dikkat çeker.⁶ Menkıbelerde kişilik problemlerine sahip kişilerin evliyalar tarafından kerametleri ile olumlu davranışların benimsetilmeye çalışıldığı görülür. Menkıbelerde sıkça yer alan bu durum menkıbelerin eğitim işlevine örnektir.⁷

⁶ Menkıbelerin kültürel sürekliliği sağlaması noktasında kontrol mekanizmasıyla ilişkisi için bk. Akın, 2020c.

⁷ Menkıbelerin değerler eğitimi açısından önemi için bk. Karakaş vd., 2018.

Siirt menkıbelerinde en sık görülen kişilik probleminin saygısızlık olduğu dikkat çeker. İyeler kutsal olana bağlı olduğundan hayır getirmesi için saygı duyulması, hürmet gösterilmesi gerekir. Buna karşın saygısızlığı gerçekleştirenler ise iyeler tarafından cezalandırılır (Beydili, 2004: 269). Ata kültürünün İslamî dairedeki karşılığı olan veli kültürünün⁸ çevresinde gelişen menkıbeler, kutsalın tezahür ettiği unsurlara saygı duyulmasını sık sık vurgular.

Kült oluşturmuş dede, veli, şeyh olarak bilinen karizmatik şahsiyetlerin toplumdaki sosyal, dini ve ahlaki değerlerinin tamamının yahut bir kısmının temsilcisi olduğuna inanılır (Ocak, 1984: 5-6). Dolayısıyla bu ulu şahsiyetlere karşı yapılan saygısızlık, inanç anlatı geleneği içerisinde karşılıksız kalmaz. “Yeşil Işık Şeyhi: Şeyh Halil” adlı menkıbede saygısızlığın neticesinde çeşitli deri hastalıkları oluşur.

Yeşil ışık şeyhinin namı büyüktür. Herhangi biri, onlara hakaret ederse bu şeyhler, derhal bu insanlara zarar verir. Yeşil ışık şeyhleri, bu tür insanların vücutlarının herhangi bir yerinde, küçük bir yara çıkararak onları cezalandırırlar. Bu yara devamlı kaşınır ve kaşındıkça da büyür (Karakaş, 2010: 137).

Türbeler, halkın kutsalla temas ettiği, veli dede, baba vb. ulu şahsiyetlerin mezarlarının olduğu yerlerdir. Evliyanın şahsından sonra kişilik problemi olarak saygısızlığın türbesine yansıtıldığı görülür. Evliyanın türbesine yapılan saygısızlığa örnek olarak “Şeyh Ebubekir” menkıbesi verilebilir. Menkıbe türbenin bütün olarak korunumunu ifade etmesi açısından önemlidir.

Şeyh Ebubekir'in türbesi dağdan getirilen taşlarla örülmüştür. Köyden birkaç kişi inşaatta kullanmak için Şeyh Ebubekir'in türbesinin çevresinden ve duvarından taşlar alarak gece vakti alır, götürürler. Ertesi gün sabahleyin gelen duvar ustaları işe başladıklarında ne zaman taş taş üstüne koymaya kalksalar taşlar durmaz, yıkılmış. Duvarcılar bu işte hayır olmadığını görüp bırakıp gitmişler. Taşları çalanlar duvarcılara küfredip işi kendileri yapmaya kalkmışlar. Taşları üst üste koymaya çalışırken taşların altında kalarak can vermişler (KK2).

Menkıbelerdeki olumsuz tiplerden bazılarının bir kişilik problemi olarak saygısızlığı evliyanın takipçilerine yönlendirdiği görülür. Evliyanın manevi gücünü karşısına alamayan bu kişilerin evliyanın müritlerine yaptıkları saygısızlıklara evliya bizzat cezasıyla karşılık verir. Evliyanın takipçilerine yapılan saygısızlığa “Sultan Memduh 4” adlı Siirt menkıbesi örnek olarak verilebilir.

Görüntüde Sultan Memduh'un talebeleri sohbet ederken köy bekçisi de onlarla alay etmektedir. Abdürrahim Efendi, Sultan'ın izniyle bekçiye haddini bildirmek ister, Sultan müsaade edince de bekçiye kuvvetlice bir tekme savurur. On gün sonra bekçi yüzü gözü eğrilmiş şekilde şifa bulmak için sultan Memduh'a gelir.” (Arslan, 2006: 165).

“Yeşil Işık Şeyhi: Şeyh Halil Menkıbesi”, “Şeyh Kal (Babikal) 2”, “Şeyh Ebubekir Efsanesi”, “Şeyh Ali Fiskini 1”, “Şeyh Ali Fiskini 2”, “Sultan Memduh 4” adlı menkıbelerde din büyüklerine hakaret eden kişilerin akıbetleri aktarılır. Akrabalık kültürel tepkisi içerisinde yer verilen “Amine Hacıyo 2” adlı menkıbede eşine güvenmemek, şüphe duymak gibi kişilik problemlerine sahip kişilerin karşılaşacağı acı sona değinilmiştir.

⁸ Veli kültü üzerine yapılmış çalışmalardan başlıcaları için bk. Pehlivan, 2004; Coşkun, 2012; Öden, 2018.

6.4. Toplumdaki Hiyerarşi

Toplumsal yaşamda kişilerin sosyal statülerine göre bir hiyerarşi bulunmaktadır. Çeşitli değişkenlerin belirleyici olduğu bu hiyerarşik sistemde döneme göre değişken olmakla birlikte genelde ekonomik güç ve makamın esas olduğu söylenebilir. Evliyalara ise sahip oldukları manevi güç sebebiyle halk tarafından makam olarak üst yerlere konulmuş, kendilerine saygı ve itibar gösterilmiştir. Bir önceki “Kişilik Problemleri” adlı bölümde de vurgulandığı üzere evliyanın şahsına, türbesine, takipçilerine yapılan saygısızlıklar, başta evliyanın içerisinde bulunduğu tasavvufi ekol olmak üzere halk tarafından da iyi karşılanmaz.

“Şeyh Muhammet ve Kara Ev” adlı menkıbe, daha önce vurgulandığı üzere konut kültürel tepkisini işlediği gibi toplum içerisindeki hiyerarşik düzene de vurgu yapar. Şeyh Muhammet’in çobanlık yaparken gerçekleşen hırsızlığa karşı keramet göstererek engel olması ağanın dikkatini çeker. Ağa, Kasımlı köyünün ağasının yanına giderek ‘Senin çoban senden benden üstün biridir. Onun çobanlık yapması bizim için iyi sonuçlar doğurmaz.’ der (Karakaş, 2014:138). Çobanın toplumsal hiyerarşide üstlerde yer alması gerekliliğini vurgulayarak dikey bir sosyal hareketlilik gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular.

6.5. Toplu Halde Yaşamın Gereklileri

İnsanlar; sosyolojik, psikolojik, ekonomik vb. sebeplerden bir arada yaşama ve sosyal bir yapı oluşturma ihtiyacı duyarlar. Söz konusu yapı insanların birbirlerine ihtiyaç duymalarının sonucunda yoğun ilişkilerin kurulmasıyla şekillenir. Toplu halde yaşam, belirli ortaklıkları, kuralları ve normları beraberinde getirir. Aidiyet duygusu güçlenirken kültürel kimlik de aynı oranda şekillenir. Olayların ve olguların anlamlandırılmasıyla kültürel kimlik, çeşitli istendik davranışlar paralelinde ortaya konur. Sosyal norm adı verilen bu kurallar ortak duygu ve düşüncelerin bir ifadesidir.

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile kurumunun çatısı altında yer alan bireyler arasında dahi belirlenmiş sosyal normlar vardır. Bu sosyal normlar, topluluk içerisinde bulunmanın gereklilerini, bireylerin birbirine karşı hal ve davranışlarını düzenleyen yükümlülükleri ifade eder. Sosyal normlar, sosyal çevre içerisinde kurulan ilişkilerin yapısını belirleyen temel değişkenlerdendir.

Menkıbe, sosyal yaşamın gereklilerini birer değer olarak bünyesinde barındıran anonim türlerdendir. Bir arada yaşama kültüründe önemli bir değer olan sır saklama davranışı, güven duygusunun yerleşmesini sağlayarak toplumu bir arada tutar. Menkıbeler kişilerin kendi arasındaki sırların saklanması gerektiğini işlediği gibi evliyanın kerametlerinin de sır olarak kalmasını, açığa çıkarılmamasını aktarır. İncelenen menkıbelerde sırrın ortaya çıkarıldığında kerametinin de ortadan kalktığı görülür.

“Şeyh Mücahit ve Hızır” adlı menkıbe, Hızır kültürünü konu edinen Siirt menkıbelerindedir. Sır saklama davranışını işleyen menkıbede, sırrın açığa çıkması maneviyatın zayıflamasına sebep olduğundan ulu şahsiyetin vefatıyla sonuçlanır.

Akşam vakti çay yükselir, bu yüzden Şeyh, evine dönemez. Akşam namazını kılıp Allah’a dua eder. Duası bittikten sonra karşısında Hızır’ı görür. Hızır, ona “Benden korkma, sana yardım edeceğim” der ve şeyhin elinden tutarak suyun üzerinden yürütüp karşı kıyıya geçirir. “Sakin bunu kimseye anlatma!” diye de sıkı sıkı tembih eder. Şeyh, evine gelir; ancak Hızır’ın söylediklerini unutmaz. Başından geçenleri ailesiyle paylaşır. O akşam fenalaşan şeyh, sabaha doğru vefat eder (Karakaş, 2014: 120).

Menkıbelerde sır tutamayan kişilerin kerametini ortadan kalkmasına sebep oldukları ve bundan zarar görmeleri dikkat çeker. Şeyh Mücahit hakkında anlatılan başka bir menkıbede bu durum açıkça görülür.

Şeyh Mücahit her gece karısı uyuduktan sonra evden çıkar sabah vakti pantolonu paçalarından dizlerine kadar ıslak şekilde eve gelirmiş. Karısı bunu fark ettiğinde bir sabah dayanamamış sormuş. Şeyh Mücahit 'Hz. Hızır elinde bir mumla bana zahir oldu. Sabaha kadar onunla birlikte çayın⁵ üzerinde namaz kılıyoruz. O bana imamlık yapıyor' demiş. Şeyh Mücahit bu olayı hiç kimseye anlatmaması için karısını uyarmış. Bir zaman sonra kadın daha fazla dayanamayarak bu sırrı kom- şuna anlatmış. Tam cümlesini bitireceksen 'boğuluyorum, yardım et' diyerek inlemiş. Oracıkta vefat etmiş (KK1).

Sosyal hayatın dinamikleri üzerinde ortaya çıkan bu ilkeler toplumun sürekliliğine katkıda bulunur. Dini karizmatik şahsiyetler, inanç coğrafyasında söz konusu değerlerin yaşaması ve yaşatılmasında, gelecek kuşaklara aktarılmasında kilit roledir. "Şeyh Mahmut Bayraktar", "Gusir Gölü Efsanesi ve Hızır" adlı menkıbelerde sır saklama davranışının faziletleri anlatılır. "Şeyh Neccar 2" menkıbede ise ibadet özgürlüğüne önem vermeyen bir kralın karşılaştığı acı sona değinilir.

İnanç anlatılarından menkıbeler, sosyal yaşamın ilkelerini vurgulayarak bir arada yaşama kültürüne katkıda bulunur. Evliyanın vasiyetini yerine getirmek, son isteğini gerçekleştirmek menkıbelerde işlenen önemli değerlerdendir. Evliyanın vasiyetinin her durumda yerine getirilmesi olay örgüsü içerisinde sıkça işlenir. Sosyal yaşamın bir gereği olarak vasiyete uyulmadığı, son isteğin dikkate alınmadığı durumlarda söz konusu kişiler çeşitli felaketlere uğrarlar. Vasiyet tam olarak uygulanarak gerçekleştirildiğinde ise felaketler ortadan kalkar.

Siirt menkıbelerinde itaatsizlik ederek evliyanın son arzusunu yerine getirmeyen kişilerin başlarına gelenlerin aktarıldığı olay örgüleri yaygındır. Menkıbelerde sosyal yaşamın bir gereği olan vasiyete saygı değeri aktarılır. "Şeyh Kal (Babikal) 1" adlı menkıbede, türbenin fiziksel ortadan üstünün kapatılmaması gerektiği bir dizi olaylar sonrasında anlaşılır.

Şeyh Babikal vefat ettikten sonra köylüler, bir türbe yaparlar ve hayvanların mezara zarar vermemesi için türbenin üstünü kapatırlar. Köylüler sabah uyandıklarında türbe çatısının yerinde olmadığını görürler. Tekrar çatı yaparlar; ancak ertesi gün çatının yine yerinde olmadığını görürler. Tam üç kez tekrarlanan bu olaydan sonra köylüler, türbenin çatı kabul etmediğine kanaat getirirler. Aradan birkaç yıl geçtikten sonra mezarın ortasından bir ağaç çıkar. Bu ağaç şu an adeta bir çatı gibi tüm mezarı kaplamaktadır (Karakaş, 2014: 137).

Ziyaret kültüründe çoğu türbenin yakınında ağaçların olduğu görülür. Şeyh Babikal adına yöreden derlenmiş bir diğer menkıbede ziyaret yerindeki ağaçlar konu edinilir. Ağaç kültü⁹ temelinde şekillenmiş menkıbede, evliyanın vasiyetine saygı duyulmaması sonucu köylünün başına gelen çeşitli musibetler aktarılır.

Şeyh Babikal ağaçlara, doğaya değer veren bir veliydi. Vefatından sonra türbesine ağaçlar dikilmesini vasiyet etmişti. Aradan epey zaman geçmesine rağmen köylüler günlük işlerden bu vasiyeti unuttu. O yıllarda ekinler iyi vermemeye, bitkiler serpilmemeye başladı. Köylünün biri, Şeyh Babikal'ın türbesine ziyarete gittiğinde mezarın ortasında bir ağacın olduğunu görmüş.

⁹ Ağaç kültü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ergun, 2000; Çobanoğlu, 2011; Ergun, 2017.

Köylülerden vasiyeti hatırlayanlar ziyaretlerini sık sık yaparak ağaç dikmeyi ihmal etmemişler (KK3).

Menkıbelerde yer alan normların birlikte yaşama tecrübesine katkı sunarak bir arada yaşama kültürünü geliştirdiği görülür. “Şeyh Neccar 4” ve “Şeyh Hüseyin (Bapiro) 2” adlı menkıbe, toplumsal ilişkilerin sağlıklı şekilde yürütülmesi için itaat değerini aktarır. İbrahim Hakkı hakkında anlatılan menkıbede bölgedeki kültürel çeşitliğe uygun olarak farklı dinden kişilere adaletli davranması aynı ortamda eşit haklarla yaşayabileceklerini göstererek sosyal yaşamın ilkeleri aktarılmıştır. Ayrıca söz konusu menkıbe farklı dinden kişilerin hakkının gözetilerek ayrımcılığa karşı çıkılması ve insana verilen değeri göstermesi açısından da önemlidir.

6.6. Haram ve Helal Duygusu

Haram kavramı dinî terminoloji içerisinde din adına yasaklanan davranışları ifade eder. Daha geniş şekilde ifade etmek gerekirse, dini yaşam içerisindeki kurallar etrafında yapılmasının yanlış olduğu düşünülen dolayısıyla istenmeyen tutum ve davranışlardır. Helal kavramı ise tam tersi olarak din adına serbest bırakılan izin verilen tutum ve davranışları karşılar.

Dini yaşam ve kutsalın tecrübesi noktasında önemli bir kriter olan haram ve helal duygusunun menkıbelerde, kişilerin davranışlarını yönetme ve yönlendirmede temel etken olduğu görülmektedir. Siirt menkıbeleri incelendiğinde haramdan uzak durma kaygısının ön planda olduğu dikkat çeker. Haram olarak kabul edilen genel hükümler doğrultusunda menkıbelerin olay örgüsü de şekillenir. Haram ve helal arasındaki çizgide, menkıbe karakterlerinin davranışları kutsal olanın korunumunun ifadesidir. Anlatılarda, haram - helal sınırına uyularak ulu şahsiyetin manevi gücünden yararlanılma vurgusu, bereket, feyz, sağaltma gibi beklentilerle ortaya çıkar.

Menkıbelerde haram dairesine giren kişilerin ulu şahsiyetler dahi olsa çeşitli yaptırımlarla karşılaştığı görülmüştür. “Şeyh Hasan” adlı menkıbede şeyh, bahçesine ait olmayan yiyeceği yediği için keramet sergileme niteliğini kaybeder. Haram mala yönelmenin akıbeti olarak kutsalın tezahürü niteliği yitirilir.

Şeyh Hasan'ın babası ilim ve irfan sahibi bir şeyhtir. Dönemin meliki, yörede yaşayan şeyhlerin keramet güçlerini sınamak ister. Şeyh Hasan'ın babası da bu yarışmaya katılmak niyetindedir. Yarışmanın olacağı gün, bahçesinden bir salatalık koparıp yer ve bu yüzden bütün keramet gücünü yitirir. Çünkü yediği salatalık komşusunun bahçesine aittir ve salatalık fidesinin dalı, Şeyh Hasan'ın bahçesine doğru sarktığı için yediği salatalığın kendi bahçesine ait olmadığını fark etmemiştir (Karakaş, 2014:134).

“Benetis Sıtra (İbleliye) 1” adlı menkıbede, kızların haramdan uzak durmak adına canlarından vazgeçerek günahattan korunmaları aktarılır.

Genç kızların hamam günü olan bir gün kızlar, hamama girdikten sonra hamam kapısına askerler dayanır ve kızlardan kapıyı açmalarını isterler. Eskiden çıplak haldeyken duaların daha çok kabul olduğuna inanılırdı. Bu yüzden yedi kız, askerlerin içeri girememesi ve oldukları yerde hamamın yıkılıp kendilerinin de ölmesi için dua ederler. Allah, onların duasını kabul eder ve hamam yıkılır (Karakaş, 2014:120).

Menkıbe, haramdan korunmaya vurgu yapar. “Şeyh Muhammet ve Kara Ev” ve “İbrahim Hakkı 1” adlı menkıbelerde hırsızlık yaparak harama el uzatan kişilerin karşılaştıkları güç duruma değinilir. Hırsızlık yaparak harama yönelen kişilerin

başlarına gelen musibetler, davranışın hemen sonrasında veya bir müddet sonra kişilerin velilerin kerameti sonucunda cezalandırılmalarını ifade eder.

Menkıbelerde haram ve helal sınırındaki eylemlere dikkat çekilerek haram dairesindeki eylemler cezalandırılmıştır. Siirt menkıbeleri, kişilerin başlarına gelen akıbetler ve musibetler sonucunda kişilerin tutum ve davranışlarının helal ve haram olmaları açısından değerlendirilme fırsatı sunarak kültürel ve dini değerlerin aktarımında önemli bir işlevi yerine getirir. Menkıbelerde din kültürüne uygun şekilde başkasının malını kullanmak, yiyeceklerini yemek, hırsızlık yapmak, zina yapmak vb. tutum ve davranışların haram kılındığı görülmektedir. Ulu şahsiyetlerin haramdan sakınarak helal dairesi içerisinde tutum ve eylemler gerçekleştirerek halka rol model olduğu dikkat çekmektedir.

6.7. Adalet Duygusu

Adalet, toplumsal hayatta kişilerin hakkını koruyabilmesi, toplumun her üyesinin kendi payına düşeni alabilmesini sağlayan mekanizmadır. Toplumların sürekliliğini sağlayabilmesi noktasında yüce bir değerdir. Adalet mekanizması güçlü bir şekilde çalıştırılarak sosyal yaşamda huzur ve refah sağlanabilir. Böyle bir toplumda gerilim ve çatışmalar azalır.

Adaletli olmak aynı zamanda kişilerin birbirleri üzerinde hakların kötüye kullanılmadan dağıtılmasıdır. Menkıbelerde adaletli yaklaşım ödüllendirilirken adaletsiz uygulamalara yaptırım uygulandığı, uygulamaların cezalandırıldığı görülür. Cezaların derecesi adaletsizliğin toplum yapısında oluşturduğu tahribata bağlı olarak değişir. Menkıbelerde ulu şahsiyetlerin adaleti kurucu, koruyucu ve dağıtıcı rollerinde olduğu görülür.

Menkıbelerde ulu şahsiyetler üzerinden adalet duygusunun geliştirildiği ya da evliyalar aracılığıyla adalet duygusunun daha görünür kılındığı gözlemlenmiştir. Şüphesiz bu durumda evliyaların dini karizmatik şahsiyetler olarak idealize edilmiş bir tipolojiye sahip olmaları etkindir. Evliyalar olay örgüsüne bağlı olarak haksızlığa karşı gelmiş, haksızlığı gidermiş, haklıya hakkını vermiş, başkasının hakkını yemeyerek doğru bir duruş sergilemişlerdir.

İbrahim Hakkı hakkında anlatılan menkıbede, İbrahim Hakkı'nın kendisi gibi bir din adamına karşı adaletli yaklaşımı yer alır. Menkıbe dinleyici ve okuyucularda adalet duygusunun yerleşmesine ve gelişmesine katkı sunar.

İbrahim Hakkı ile bir papaz yanlarındaki bir ata dönüşümlü olarak binerek seyahat etmekte ve Erzurum'dan Tillo'ya doğru gitmektedirler. Murat suyu yakınlarına geldiklerinde ise papaz, İbrahim Hakkı'ya ata binmesini ve suyu geçmesini teklif eder. İbrahim Hakkı, ata binme sırası papazda olduğu için bu teklifi kabul etmez. Papaz, ata biner ve karşıya geçer (Karakaş 2014: 123).

“Sultan Memduh 3” adlı Siirt menkıbesinde, masum olduğu halde hapse atılan Yusuf'un hapisten kurtulması için Şeyh Memduh'un yardımına koşması aktarılır. Bu menkıbede ulu şahsiyet, adaletin tecelli etmesi kerametini sergileyerek haklıya hakkını verir.

Masum olduğu halde hapse atılan bir türlü suçsuzluğunu kanıtlayamayan Yusuf adlı biri, kendisini bu durumdan kurtarmaları için evliyaları yardıma çağırır. Memduh çaresiz Yusuf'un isteğine cevap verir ona ‘haydi kalk yürü ve buradan çık’ der. Kilitli kapı açılır, hiçbir gözcü onu görmez. Yusuf evine gider. Bir daha da kimse onu arayıp sormaz (Arslan, 2006: 164, 165).

Menkıbelerde aktarılan ilke ve değerler çerçevesinde adalet ilkesinin teşvik edildiği görülür. Adalet duygusuna vurgu yapan menkıbelerde, adaletin kurulumu evliyanın kutsal şahsiyeti üzerinden gerçekleşir. Adaletin temsili olarak bazı evliyalar kerametlerini bu noktada gerçekleştirirler. İlahi adaletin gerçekleşeceği üzerine telkinlerde bulunarak sosyal düzenin kurulumu ve korunumuna katkıda bulunurlar.

6.8. Sosyal Yaşamın Evreleri

Malinowski; insan yaşamının fizyolojik evrelerinden gebe kalma, gebelik, doğum, ergenlik, evlenme ve ölüm gibi dönüm noktalarının pek çok ayının ve inanç öğretisinin çekirdeğini oluşturduğunu belirtir (2000: 31). Bunların yanında Malinowski sosyal yaşamın evrelerine ilk ve ileri çocukluk, olgunluk çağı ve yaşlılık gibi evreleri örnek verir (1992: 117). Sosyal yaşamın evreleri halkbilimi çalışmalarında geçiş dönemleri olarak adlandırılır. Yaygın bir sınıflandırma ile geçiş dönemleri doğum, evlenme, ölüm başlıkları altında çalışılır. Söz konusu bu eşikler geçilirken tutum ve davranışlar kültürel donatılara uygun şekilde gerçekleştirilir. Sedat Veyis Örnek, bu dönemlerde kişilerin zararlı etkenlere karşı güçsüz ve korunaksız olduğunu belirterek kişinin yeni durumunun belirlenmesi için kutsama ve kutlamaların esas olduğunu vurgular (2016: 183). Dolayısıyla halk inanışları, ritüeller ve anlatıların geçiş dönemlerinde yoğunlaştığı ve daha belirgin hale geldiği görülür.

Sosyal yaşamın evreleri insan yaşamında büyük değişikliklere yol açar. Sosyal yaşamın evrelerinde gerçekleştirilen davranış örüntülerinin betimlenmesi, bu evrelerin insanlar ve halklar üzerindeki etkisinin anlaşılmasını sağlamaktadır.¹⁰ Bu evrelerde yoğunlaşan halk inanışları bir dış etkenden korunmanın yanında bereket, feyz kazanmanın temelinde halk belleğinde yaşadığı görülür.¹¹ Bu dönemlerin sosyal ve psikolojik işlevleri menkıbelerde altı çizilen geçiş dönemlerinin çözümlenmesiyle gerçekleştirilebilir.¹² Bu bağlamda çalışmada Siirt menkıbelerinde geçiş dönemlerine bağlı olarak sergilenen kerametler ve iletilere odaklanılmıştır.

Sosyal yaşam evrelerinin başlangıcında yer alan doğum dönemi ile ilgili Muhammed-i Ali menkıbesinde, İmam Ali'nin eşinin doğurduğu erkek çocuk insanüstü bir güce sahiptir. İmam Ali'nin savaşta olduğu bir dönemde kerameti sonucu olağanüstü özelliklere sahip olarak doğan bu çocuk, ölümünden bir müddet sonra Pir'in kerameti sonucu tekrar canlanır (Karakaş, 2014: 126). Doğum ile ölüm evrelerinin bir arada aktarıldığı bu menkıbede, keramet motiflerinin özellikle geçiş dönemlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Veli, ulu şahsiyeti sonucu kerametlerini kriz dönemleri olan geçiş dönemlerinde gerçekleştirmiştir.

Evlenme dönemi temelinde "Muhammed-i Ali" adına aktarılan bir diğer Siirt menkıbesi, Hz. Ali'nin oğlu olduğuna inanılan ulu şahsiyetin düğününün canlandırılması amacıyla gerçekleştirilen festivale kaynaklık eder.¹³

"Şeyh Muhammed Ali, nişanlıyken bir harbe gitmiş ve şehit düşmüştür. Şeyh Muhammed Ali, öleceği sırada babasına "Beni buraya gömmeyin, bu dağın¹⁴ başında kimse gelip beni ziyaret etmez" der; babası da ona "Sen bu toprakları korurken şehit düştün, seni buraya gömeceğiz; ama Allah'ın izniyle öyle bir şey

¹⁰ Siirt kutsal mekanlarında tezahür eden geçiş dönemi ritüelleri için bk. Karakaş, 2020a.

¹¹ Siirt halk inanışları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karakaş, 2020b.

¹² Siirt dinlik efsanelerinin ileti dizilerinin sosyal psikoloji açısından incelenmesi için bk. Akın, 2020d.

¹³ Muhammed-i Ali festivalinin çözümlenmesi ve işlevleri hakkında bk. Akın, 2020e.

yapacağım ki her yıl üç gün boyunca 70 bin kişi gelip seni ziyaret edecek ve senin düğününü yapacak” diyerek cevap verir (Karakaş, 2014: 183).

7. Sağlık – Hijyen

Organizmanın yaşamını devam ettirebilmesi için içerisinde bulunması gereken fizyolojik hal, sağlık durumunu ifade eder. Halkın sağlığın edinimi, korunumu ve geri kazanımı kapsamında düşünce ve hareketleri sağlık kültürünü oluşturur. Halk kültüründe, halk hekimliği pratikleri hastalıkların tedavilerine karşın geliştirilen uygulamaları karşılar. Bu birikim deneme-yanılma yöntemiyle şekillenir ve kuşaklar boyunca aktararak devam eder.

Sağlığın korunumu veya geri kazanımında halk hekimliği pratikleri, uygulama esnasında, öncesinde ve/veya sonrasında dualar eşliğinde gerçekleştirilir. Sağaltıcı roldeki bu kimselerin “ağzı dualı” olarak nitelendirildikleri görülür. Bu durum Dede Korkut Hikâyeleri’nde “Bir ağzı dualının hayır duası ile Allah Taâla bir çocuk verdi” şeklinde yer alır (Ergin, 2011: 24). Menkıbelerde evliya kültürü temelinde ulu şahsiyetlerin keramet göstererek sağaltıcı nitelikte oldukları görülür.

Malinowski bir kültürel ihtiyaç olarak sağlık ve sağlığa bir tepki olarak verdiği hijyen maddesini, “sağlıklı olmak” ve “sağlığı geri kazanmak için gereken adımları atmak” şeklinde iki alt başlığa ayırır. Menkıbelerde keramet motifi olarak sağlığın geri kazanımına odaklanıldığı görülmektedir.

Sağlığı geri kazanmak alt başlığıyla ilgili olarak Şeyh Saad için anlatılan menkıbede şeyhin dikmiş olduğu dut ağacından alınan bir parça dalın yılan ve akrep sokmalarına karşı koruduğu aktarılır (Eryeşil, 2001: 60). Bu menkıbede sağlığı geri kazanmak amacıyla bir ritüel olarak dut ağacından bir parça dal alındığı görülmektedir. Sağlık kültürel ihtiyacına karşı verilen hijyen tepkisi çerçevesinde türbeler etrafında halk hekimliği uygulamaları bu başlığa örnek verilebilir.

Hz. Süleyman hakkında anlatılan menkıbede suyun iyileştirici özelliğini, şifa dağıttığını dolayısıyla su kültürünün¹⁵ izlerini görmekteyiz. Sağlığı geri kazanmak adına verilen kültürel tepkilerin menkıbelerin doğası gereği bir kült, inanış ve ritüele bağlı olduğu görülür. Velinin ulu şahsiyeti ve manevi gücüyle sağlığın geri kazanımı ve korunumu gerçekleşmiş olur.

Hz. Süleyman, bir gün hasta bir adamı sırtında taşımaktadır, eşi Belkis da yanlarındadır. Onlar, bir dağa gelince dinlenmek için mola verirler. Hz. Süleyman, geldikleri yerde ayağını toprağa vurur vurmaz topraktan su çıkar. Hasta adam, bu suda ellerini ve yüzünü yıkar, bu sayede iyileşir. Hz. Süleyman, Allah’a şükreder ve suyun şifalı olduğunu söyler. Daha sonra da suyun çıktığı yere bir hamam yaptırır (Karakaş, 2014: 123).

Siirt yöresinde derlenen menkıbelere bütüncül olarak bakıldığında, menkıbelerde yer alan kültürel ihtiyaçlar ve bunlara verilen tepkilerin bulunma sayısının tablodaki gibi olduğu görülür. Yöntem kısmında da belirttiğimiz üzere çalışmanın hacmi dikkate alınarak sadece örneklem olacak kadar menkıbeye yer verilmiştir.

Kültürel İhtiyaçlar - Tepkiler

Bulunma Sayısı

¹⁵ Su kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çobanoğlu, 1993; Akaman, 2002; Baysal, 2020.

Eğitim	93
Hareket – Faaliyetler	93
Kültürel Değerler	93
Kişilik Problemleri	16
Güvenlik – Koruma	11
Adalet Duygusu	11
Haram ve Helal Duygusu	10
Toplumdaki Hiyerarşi	9
Toplu Halde Yaşamının Gerekleri	8
Sağlık – Hijyen	7
Sosyal Yaşamın Evreleri	7
Metabolizma – Beslenme Sistemleri	7
Üreme – Akrabalık	6
Bedensel Rahatlık - Konut	3

Kültürel ihtiyaçlar ve kültürel tepkilerin menkıbelerdeki dağılımı

Sonuç

Sözlü kültürümüzün dinamik verimlerinden olan menkıbeler, temelde dini liderler ve olaylar etrafında şekillense de değişim ve dönüşüm içerisinde daha birçok işlevi içerisinde barındırır. Siirt menkıbelerinde ağırlıklı olarak, büyüme toplumsal ihtiyacına toplumun kültürel tepkisi olan eğitim işlenmiştir. Malinowski, bu kültürel tepkiyi alt başlıklarıyla sıralamıştır. Menkıbelerin inanç anlatıları olmalarının doğası gereği “Hareket-Faaliyetler”, “Eğitim” ve “Kültürel Değerler” maddeleri menkıbelerde sıkça yer alır. Bu maddeler dışında Siirt menkıbelerinde kişilik problemlerine verilen tepkilerin yoğun olduğu görülür. Kişilik problemlerinden altı tanesi hakaret, bir tanesi ise güvenmemek, şüphe duyma davranışıdır. Kültürel alanda ihtiyaç duyulan gereksinimlere verilen tepkiler, menkıbelerde kendi gerçekliği içerisinde yüzyıllar boyu gelişerek halkın manevi duygularının beslenmesinde önemli bir işlevi sağlamıştır.

İnanç anlatıları içerisinde itibar edilen türlerden olan menkıbeler; eğitim çerçevesinde verilen kültürel tepkilerin korunarak gelecek nesillere aktarılmasına, toplumsal kontrole ve toplumun devamlılığına önemli katkılar sağlamaktadır. Kültürel ihtiyaçlar ve tepkiler çerçevesinde menkıbelerin işlevlerinin çözümlenmesi, kültür temellerinin izleklerini takip edilmesini mümkün kılarken bölgedeki inanç kültürünün korunumunu ve aktarılmasını desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Akaman, E. (2002). Türk ve dünya kültüründeki su kültü üzerine düşünceler. *Kastamonu Üniversitesi Eğitim Dergisi*, Cilt: 10. No: 1.2002. s. 1-10.
- Akın, B. (2020a). *Kırklar; mitten tasavvufa Alevi ritüellerinin sır dili*. İstanbul: Kitabevi
- Akın, B. (2020b). Alevi-Bektaşî inancında “taş/kaya/duvar Yürütme” keramet motifi etrafında oluşan anlatılar üzerine bir anlam çözümlemesi. *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I Ed. Bülent Akın*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Akın, E. (2016). Elazığ evliya menkıbelerinin işlevsel özellikleri. 4. *Kazan uluslararası halk kültürü sempozyumu*. (29 Eylül-1 Ekim 2016, 338-344.
- Akın, E. (2017). “‘Ahıska Sürgünü Menemşe’ adlı romanda halkbilimi unsurları.” *Uluslararası Ahıska Türkleri sempozyumu (11-13 Mayıs 2017)*, Cilt: I, Erzincan, 49-60.
- Akın, E. (2020c). Alevi ve Sünnî inanç dairelerinde kültürel süreklilik bağlamında sosyal kontrolün sağlanması: Siirt ve Muş menkıbelerinin karşılaştırmalı incelenmesi. *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I Ed. Bülent Akın*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Akın, E. (2020d). Sosyokültürel perspektifte Muş ve Siirt dinlik efsanelerinin ileti dizilerine sosyo-psikolojik bir yaklaşım. *II. Uluslararası Muş Sempozyumu (22-23 Ekim 2020)*.
- Akın, E. (2020e). Muhammed-i Ali festivalinin çözümlenmesi ve işlevleri üzerine inceleme. *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I Ed. Bülent Akın*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Arslan, A. ve Çelik, C. (2018). Ağrı il merkezine bağlı olan Ziyaret Köyü’nde Bulunan Şeyh Abdulbari Küfrevî Türbesi etrafında gelişen anlatılar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 1068-1084.
- Arslan, H. (2006). *Yüksek ruhlar ve aydınlar yurdu Tillo*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Balıkçı, Ş. Ç. (2019). Mardin’de kutsal mekânlara bağlı efsaneler ve evliya menkıbelerinin mitik temellerinden günümüz işlevlerine. *Folklor/Edebiyat*, s. 100, 1023-1040.
- Bascom, W. R. (1954). Four function of folklore. *The Journal of American Folklore*, Volume 67, No 266, 333-349.
- Baysal, N. (2020). *Türk halk kültüründe su*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Breton, David Le (2018). *Yüz üzerine antropolojik bir deneme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Çek, S. (2017). Sinop ili çevresinden üç menkıbevi kahraman ve etraflarında oluşan anlatı geleneği. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* c. 5 s. 12. 103-114.
- Çobanoğlu, Ö. (1993). Türk kültür tarihinde su kültü. *Türk Kültürü*, (361), 288-298.

Çobanoğlu, Ö. (2011). Batı Sibirya Türk kültürü tetkiklerine göre kayın ağacının Türk mitolojisinde “kutsal”laşmasının maddi kültürel nedenleri. Ü. Çelik Şavk (Ed.), *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 245-247). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Çobanoğlu, Ö. (2015). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Coşkun, N.Ç. (2012). Mersin halk kültüründe Muğdat dede kültü. *Prof. Dr. Mine MENGİ Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri*, 120-132.

Elçin, Ş. (2004). *Halk edebiyatına giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdem, M. (1997). İlahi dinlerin kutsal kitaplarında helal ve haram anlayışı üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 151-173.

Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergun M. (2000). Türk ağaç kültü inancının Dede Korkut hikâyelerindeki yansımaları.” *Milli Folklor*, 12 (47), 22-30.

Ergun, P. (2017). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Eryeşil, T. (2001). Siirt evliyalari ve menkıbeleri. (Yayınlanmamış Lisans Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Günay, Ü. (2003). Türk halk dindarlığının önemli çekim merkezleri olarak dini ziyaret yerleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15-2, 5-36.

İnneci, D. (2004). Malinowski'nin işlev teorisine göre atasözlerine yorumlanması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Jason, H. (1971). Concerding the 'historical' and the 'local' legends and their relations". *Journal of American Folklore*, 84(331), 134-144.

Karakaş, R. (2014). *Siirt menkıbeleri ve türbe ritüelleri*. Ankara: Maya Akademi.

Karakaş, R. ve Akın, E. (2018). Değerler eğitimi bağlamında Siirt menkıbeleri. *Folklor / Edebiyat*, 24 (94), 87-101.

Karakaş, R. (2020a). Kutsal mekânlarda tezahür eden geçiş dönemi ritüelleri (Dicle bölümü örneği). *Ritüelleri ve Anlatılarıyla Kutsal Mekânlar (Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği) – I (Ed. Bülent Akın)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Karakaş, R. (2020b). *Güneydoğu Anadolu halk inanışları (Dicle bölümü)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Köprülü, M. F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Malinowski, B. K. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Malinowski, B. K. (2000). *Bilim, büyü ve din*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ocak, A. Y. (1984). *Türk halk inançlarında evliya menkubeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öden, U. M. (2018). Tarihi gerçeklikten halk anlatısına: Zindan Baba türbesi etrafında oluşan veli kültürü. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 15, 221-234.

Örnek, S. V. (2016). *Türk halk bilimi*. Ankara: Bilgesi Su Yayınları.

Özdemir, N. (2008). Türk hediyeleşme geleneği ve medya. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1:4, 467-480.

Pehlivan, G. (2004). Manisa (Merkezde)'da veli kültürü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pehlivan, G. (2009) Dinî şahsiyetler hakkında oluşan anlatılar. *Millî Folklor*, Cilt: 11, Yıl: 21, Sayı: 83, s. 88-96.

Sakaoğlu, S. (1980). *Anadolu-Türk efsanelerinde taş kesilme motifi ve bu efsanelerin tip kataloğu*. Ankara: Kültür Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.

Seyidoğlu, B. (1992). Türk mitolojisi ve efsanelerinde aile. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Aile*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Tüncer, E. (2020). Çevresel şartlarda memorat ve menkıbenin rolü Elazığ, Karakoçan ilçesindeki Çayırçöl köyü örneği. *TOBİDER International Journal of Social Sciences*, Volume 4/1 2020 Spring, 122-135.

İnternet Kaynağı

Büyük Türkçe Sözlük. <https://sozluk.tdk.gov.tr/> (E. T.: 20.09.2020).

Kaynak Kişi Dizini

1. A. G., (1968), Siirt Merkez, İlkokul, İşçi.
2. H. B., (1958), Siirt Merkez, Lise, Emekli.
3. M. G., (1962), Siirt Merkez, Lise, Emekli